

Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Günümüz Arapça Öğretimine Etkisi

Ahmet ALTUN*

Öz

Seçuklu medreselerinde uygulanan Arapça öğretimi, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Arapçanın din dili kabul edildiği Osmanlı’da, Arapça eğitim ve öğretimi daha da önem kazanmış ve gelişerek yaygınlaşmıştır. Dini metinleri okuyup anlamayı amaçlayan Arapça öğretimi, dönemin şartlarına ve öğrenim amacına uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Sarf ve nahiv öğretimi esasına dayanan “klasik” diye nitelenen Arapça öğretimi, Osmanlılarda asırlarca sürmüş ve Cumhuriyet döneminde, 1980’lere kadar etkisi devam etmiştir. Bu makalemizde Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi, okutulan kitaplar ve uygulanan yöntemler üzerinde durularak genel bir değerlendirme yapılarak, günümüzde söz konusu yöntemin Arapça öğretimi için ne derece geçerli olabileceği konusu ele alınmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Arapça, dönem, kitap, yöntem, sarf, nahiv.*

Geliş Tarihi: 28.05.2019 - Kabul Tarihi: 21.06.2019 Araştırma Makalesi
Bu makale Turnitin programıyla kontrol edilmiştir. Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi

*İstanbul Aydın Üniversitesi, Dr. Öğretim Üyesi.

Arabic Education in the Ottoman Madrasas and its Impact on Today's Arabic Teaching

Abstract

Arabic education tutored in Seljuk madrasas continued during the Ottoman period. In the Ottoman Empire, where Arabic was accepted as religious language, Arabic education and training gained more importance than ever, increased and became widespread. Arabic language education which aimed to read and understand religious texts was carried out in accordance with the conditions of the period and the purpose of learning. The Arabic education, which is described as Classical education method based on sarf (morphology) and nahiv (syntax) teaching, lasted for centuries in the Ottomans and its influence continued until the 1980s. In this article, it was aimed to examine the validity of this method for teaching Arabic today by doing a general evaluation on the Arabic education in the Ottoman Madrasas, the books taught and the methods applied.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin din dili Arapçaya gösterdiği ilginin bir gereği olarak Arapça, medreselerde en başta okutulan dillerin başında yer almıştır. Osmanlı aydın ve idarecileri çok iyi Arapça bilmekteydiler. Bunun en önemli kanıtı, Arap edebiyatı ve şiiri alanında çok iyi bilgiye sahip olmaları ve kendilerinin bu alanda eserleri bulunmalarıdır. Bunun yanı sıra ilk dönem Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından tutulan defterlerin bir kısmı Arapça olarak kayda geçirilmiştir. Osmanlı yöneticileri Arap coğrafyasına atayacakları kadı, müftü gibi idarecileri de iyi Arapça bilenlerden seçmişlerdir. Eğitim görmüş tüm Osmanlı yönetici ve aydınların temel formasyonu Arapça ve Farsça olmuştur.¹

¹Özkan, Selim Hilmi, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/3 Summer 2010.

Osmanlı medreselerinde yapılan klasik Arapça öğretimindeki başarı, yetişen âlimler ile bu âlimlerin telif ettikleri Arapça eserlerle açıkça görülmektedir. Aslında bu Osmanlı medreselerinde klasik Arapça öğretimin başarısıdır. Ancak pratikte aynı başarının sağlandığı söylenemez. O da günün şartları ve pratik Arapçaya ihtiyaç duyulmamasından kaynaklandığı söylenebilir. O gün, Arapça öğretiminde amaç iletişim olsaydı, onu başarabilecekleri bir sistemi elbette geliştireceklerdi.

Medreselerde Arapça öğretim plan ve programı, kitaplar ve müderrisler belirlemiştir. Kitapları usul sırasına göre okutan, muhtevayı öğreten, seviye tespiti yaparak öğrenciyi yönlendiren müderrisler bu sistemin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Arapça öğretimi bugünkü anlamda hazırlık sınıfı diyebileceğimiz hazırlık medreselerinde yürütülmüştür. Hazırlık aşamasında okutulan kitapların muhtevaları ezber derecesinde öğrenilmeden üst medreselere geçme imkânı olmamıştır. Sarf, nahiv ve belagat ilim dallarında en detaylı kurallar içeren kitaplar okutulmuştur. Medrese tarihinde ilk resmi evrak olarak bilinen, Fatih'in hazırlattığı, medreselerde eğitim-öğretimi düzenleyen kanunnamede, Arapça ilim dalları belirtilmekle beraber, program ve amaçlar belirtilmemiştir. Geleneksel olarak işleyen yapı aynı haliyle bırakılmıştır.²

Medrese ilim dallarında okutulan bütün eserler Arapça yazılmıştır. Arapça öğretimi, şer'î ilimlerin öğrenilebilmesi, bu dilde yazılmış eserlerin okunabilmesi amacıyla araç ilmi (ilm-i âlet, mukaddemât-ı 'ulûm, mebâniî ilim) olarak programlanmıştır.³

Osmanlı medreselerinde Arapça ilimleri öğrenciye, fiil ve kelime yapısını tahlil edebilme, kitapların ibarelerini (cümle ve metinler) anlama, cümle unsurlarını çözme (i'râb), metinleri kurallarına uygun okuyabilme, edebi özellik taşıyan ifadelerin belagat tahlillerini yapabilme bilgisini

²Hazer, Dursun, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. 1, s. 275.

³Hazer, Dursun, a.g.m. s. 276.

kazandırıyor. İbâre tahlillerine çok önem verilmiş, meşhur ders kitaplarının çoğuna mu‘ribler yazılmıştır. Şerhlerde de i‘rab tahlilleri önemli yer tutmuştur.⁴

“Osmanlı Döneminde Arapça Öğretim ve Öğrenimi”ni şu başlıklar altında ele almaya çalışacağız:

I. Medreselerde Okutulan Arapça Ders Kitapları

Osmanlı medreselerinde iki unsurun, eğitim ve öğretim temelini oluşturduğu görülmektedir. Bunlardan biri, yeterli bir muhtevaya ve şerhlere sahip kitaplar; diğeri de, bu kitapları belli bir sıra ve usule göre okutan müderrislerdir. Arapça öğretiminde kullanılan kitapların konusu klasik Arap Dili grameridir. Gramer konuları, detaylı bir şekilde ve ağır bir dille yer almıştır.

Osmanlı medreselerinde Arapça öğretiminde takip edilen kitap ve yöntemi daha çok müderrislerin bilgi, beceri ve tercihlerine bağlı kalmıştır. Onun için söz konusu medreselerde farklı kitaplar okutulmuş ve farklı yöntemler uygulanmıştır. Mesela Batı medreselerinde okutulan sarf-nahiv kitapları ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da özellikle Şafiilerin bulunduğu medreselerdeki sarf-nahiv kitapları arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Örneğin Doğu ve Güneydoğu medreselerinde ayrıca mübtedilere kelime öğretimi için Kürtçe yazılmış, *nubar*, *züruf* ve cürcânî’nin *avâmil* metninin i‘rabını yapan *terkip* kitapları da okutulmuştur.

Medrese öğretim sisteminde, Arapça dersinin program ve öğretim yöntemlerini ağırlıklı olarak kitaplar belirlemiştir. Kitapların içerdiği ve konular, aynı zamanda o dersin müfredat programı olmuştur. Bir kitapta olmayan veya üzerinde az durulan bir konu, onu izleyen kitaplarla telafi edilmiştir.

⁴Hazer, Dursun, a.y.

Osmanlı medreselerinde çok farklı Arapça kitaplar okutulmuş ve farklı metotlar uygulanmıştır. Bir sıraya göre okutulan meşhur kitaplar şunlardır: *Emsile, Bina Maksud, 'İzzi, Merah, Şâfiye* gibi sarf kitapları ile *'Avâmil, İzhar, Kâfiye, 'el-Acurrumiyye, el-Misbâh, Elfiye, Muğni'l Lebib.*

Müderris, Osmanlı medreselerinin bir devamı niteliğinde olan Doğu medreseleri örneğinde olduğu gibi, belli bir seviyeden sonra yetiştirdiği bazı kabiliyetli öğrencileri yardımcı seçer, 'talip' denilen bu yardımcıları, daha alt düzeyde olan kitapları okuyan öğrencilere müderris yerine ders verebilirdi. Üç sene okuduğum bu medreselerde söz konusu uygulamalar içinde bizzat bulunduk. Hocanın rolü, kitabın cümle yapısına hâkim olması, okunan ibareleri açıklayabilecek bilgisinin olması ve sorulan sorulara cevap vermesinde gerçekleşir. İzgi, müderris ders vermede şu yöntemi uyguladığını kaydeder: "Hoca huzurunda nöbetle bir öğrenci ibare okur, hoca bir kat mana verdikten sonra etraftan herkes görüşünü söyler, o dersi iyice araştırıp incelerler. Sonra hücrelerine varıp ertesi gün okuyacakları derse çalışırlar."⁵ Öğrenci de metni okuyup ibaresini çözmek, anlamını vuzuha kavuşturmak, bu ibarelerin kalıcı olması için onları ezberlerdi. Başarısı doğrultusunda bir üst seviyeye geçerdi.

Osmanlı medreselerinde okutulacak kitapların tespitinde, medreseyi yaptıran kişi (vakıf) ile medreseye atanan müderrisler, çoğu zaman beraber çalışmışlardır.⁶ "Osmanlı medrese sisteminde sınıf geçme yerine, bugünkü üniversitelerdeki sisteme benzer bir şekilde kitap ve ders geçme usulü olduğu için, medrese derecelerinin her birinin kaç yıl sürdüğü kesin bilinmemektedir. Bununla birlikte bu sürenin ortalama 1-3 yıl arasında değiştiği tahmin edilmektedir. Bunun yanında dersler ve kitaplar da derecelere göre bölündüğünden bir medresede dersin ya da kitabın bir bölümünü bitiremeyen talebe bir üst dereceli medresede kitapların ve derslerin devamları okutulduğundan, bu medreseye geçemez."⁷

⁵ İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim, İz Yayınları 1997, İstanbul, c. I, s. 70.*

⁶ Çangaroğlu, "Osmanlı Medresesine Eğitim Açısından Umumi Bir Bakış", *Yeni Ümit, y. 1996, sy. 33,*

<http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/osmanli-medresesine-egitim-acisindan-umumi-bir-bakis-1>, *Erişim, 12. 05. 2019.*

⁷ Çangaroğlu, a.g.m. sy. 33.

Osmanlı medreselerinde görülen Arapça dersleri genel hatlarıyla sarf, nahiv, belagat ve bölümlerinden oluşuyordu. İslâmî bilimlerin temel derslerine hazırlayıcı veya yardımcı olan sarf, nahiv ve belâgat gibi dersler temel eğitimi oluşturmuştur.

Aşağıda Osmanlı medreselerinde okutulan ve konumuzla ilgili olan belli başlı Arapça sarf ve nahiv kitapları ile müelliflerinin adları verilmiştir:

A. Sarf İlmî Kitapları

1. el-Emsile: XV. yüzyıldan itibaren medreselerde okutulmuştur. Bu eser daha çok medrese öncesi, ilk basamak olarak tedrisatta yer almıştır. “el-Emsile’nin müellifi bilinmemekle beraber bazı şerhlerinde (meselâ bkz. Ahmed Çelebi es-Saruhânî, s. 3; Çörekçizâde Köse Efendi, s. 3) musannifinin Hz. Ali olduğu ifade edilmiştir.”⁸ Bugün elimizde bulunan kitap, Davud el-Karsî’nin şerh ettiği ‘*el-Emsile*’ adıyla bilinen risalenin ilk nüvesidir. Onun, isim ve fiil çekimlerine yaptığı Türkçe açıklamalar hiçbir değişikliğe uğratılmadan aynen alınmıştır.⁹

Emsile, “el-Emsilet’ül muhtalife” ve “el-Emsilet’ül muttaride” olarak ikiye ayrılmıştır. Muhtelifte, nasara/نصر filin sulasî mücerredinden türeyen 24 kalıbın isim ve fiillerini kalıplarını belirtilmiştir. Muttaride bölümünde ise bu 24 kalıp teker teker ele alınarak malum, meçhul durumuna göre çekimleri yapılmıştır.

Günümüzde de Arapça sarf öğretiminde de önemli bir yeri olan ‘*Emsile*’nine 24 sigasının her biri birer dosya niteliğindedir diyebiliriz. Dosyalar açıldıkça sarfın detaylarına girilir. Müellif adeta 24 siga ile sarf ilmini özetlemiştir. Ezbere dayanan 24 siga öğretimi, günümüzde güncelleştirmek suretiyle daha cazip, daha pratik bir şekilde öğretilerek Arapça öğretimine katkı sağlayabilir.

⁸Durmuş, İsmail, “Emsile” md. DİA, c. 11, s. 166.

⁹Hazer, Dursun, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/1 s. 287.

2. Binaü'l ef'al: Müellifi mechuldür. *el-Emsile*'den sonra okutulur. Eserde 35 fiil çekimi kalıbı vardır. Fe'ale fiil kalıbı kullanılmıştır. Kitapta fiiller, harf sayıları bakımından (mücerred-mezid) kısımlara ayrılır, aynı zamanda bu harflerin aslî harf mı, yoksa sonradan ilave almış harflerden mi oluşur? Bütün bunlar zikrettikten sonra, yapının değişmesiyle anlamda olan değişiklik ve bu değişikliğin neden yapıldığı da belirtilir. Kitap sarf ilminin ikinci basamağı sayılmaktadır.

Bina kitapçığında, sülâsî mücerred kalıpları lâzım ve müte'addî durumları örnekleriyle belirtildikten sonra sülâsî mezîdden, rüba'î, humasî ve südasî mezîd kalıplarını örnekleriyle verilir. Daha sonra rüba'î mücerred ile rüba'î mezîd fiil kalıplarını vererek otuz beş babı tamamlar.

Emsilede sülâsî mücerret fiil esas alınırken, *el-Bina'da* Arapça fiillerinin mâzî ve müzarileri esas alınarak, bütün şekil ve yapıları ele alınmıştır. Kitap aksam-ı seb 'a ile son bulur. Osmanlı medreselerinde günümüzde de geçerli olan tedrici öğretim uygulandığından dolayı, *Emsilede* fiil çekim ve kalıplarını iyi öğrenen öğrenci Binada'ki 35 baba kolaylıkla uygulayabilirdi.

3. el-Maksûd: Müellifi kesin olarak belli değildir. Arapçanın kelime yapısını inceleyen "sarf" adı verilen kısmına dair bir kitaptır. *el-Maksûd*'da ele alınan fiillerin taksimatını "*Bina*" kitabındakinden biraz farklı olarak otuz bâb zikredilmiştir.

Kitapta önce sarf ilminin önemine işaret edildikten sonra, sülâsî mücerred ve rüba'î mücerred fiil kalıpları ile rüba'î mücerred kalıbına ait altı kalıp yer almış tanıtılmış, ardından sülâsî mezîd, rüba'î, humâsî ve südasî fiil kalıpları ile rüba'î mücerred, rüba'î mezîd kalıpları ele alınmıştır. "Mastardan türeyen kipler" başlığı altında mastar ve mastar çeşitleri, mastardan türeyen mâzî, muzârî', emir ve nehiy, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıplarının oluşu ve çekimleri yer almaktadır. "Sahih fiillerin çekimi" başlığıyla da mücerred ve mezîd kalıplarının mâzî, muzari', emir ve nehiyleri ile ma'lum ve meçhul şekilleri ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerinin çekimleri ele alınmıştır.

Arapça fiil çekim kurallarını, i‘lal şekillerini anlatan el- *Maksud*, “Osmanlı medreselerinde bir ders kitabı olarak okutulmuştur. Yüzlerce şerhi arasında İmam Birgivî’nin şerhi meşhurdur.”¹⁰

4. el-‘İzzî: Müellifi İzzeddin İbrahim ez-Zencânî (ö. 654/1256)’dir. *et-Tasrif* olarak da anılan *İzzi*, sarf ilmine dair meşhur muhtasar bir eserdir. Eserin girişinde, ‘tasrif’ kelimesinin kısa tarifi yapıldıktan sonra, şöyle denilmektedir: Fiiller ya sülasi ya da rüba‘îdir. Sülasi ve rubainin her biri ya mücerred ya da mezittir. Bunlardan da her biri ya salimdir ya da gayri salimdir. Şeklinde açıklandıktan sonra her biri ayrı ayrı ele alınarak çekim ve i‘lalleri yapılır.

Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinlerden biri olan *el-İzzi*, *Emsile*, *Binaü’l-ef‘âl*, *el-Maqsûd* ve *Merâhu’l-ervâh* ile birlikte *Sarf Cümlesi* adlı mecmuada yer alan beş klasik eserden biridir. Birçok defa basılmıştır. Pek çok şerhleri yazılmıştır. el- ‘İzzî üzerine Sadettin Teftâzânî (ö. 793/1390) ve Seyyid Şerîf Cürcânî (826/1413)’nin yaptığı şerhler, yıllarca Osmanlı ve klasik medreselerde okutulmuştur.¹¹

Özellikle Doğu medreselerinde ileri sarf bilgisi olarak okutulan ve yazarı Sadettin Teftâzânî adına binaen “*Saduddin*” adıyla tanınan izzinin şerhi olan bu kitap, medresede okutulan sarf kitaplarının en uzununu ve sonuncusudur. Bundan sonra artık sarf ilmi okutulmamaktadır. Kitap, günümüzde de klasik usulü uygulayan bazı öğretim kurumlarında Arapça derslerinde ilk okutulan ve ezberletilen başlıca beş klasik Arapça sarf kitabının sırasıyla ilk dördü içinde yer almaktadır. Bu kitapları dikkatlice okuyup öğrenen bir kimse yeteri kadar Arapça kelime bilgisi öğrenmiş olur.

¹⁰Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, s. 34.

¹¹Özel, Ahmet, “el-İzzî” md. DİA, y.2013, c.44, s. 54.

5. Merâhu'l ervâh

Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (ö. XIV. yüzyıl başları) Arapça sarf kitabıdır. Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve "sarf cümlesi" diye tanınan, *Emsile, Binâ, Maksûd* ve (Tasrîf-i) *İzzî*'yi de içine alan risâleler grubunun son halkasını oluşturur.¹²

Girişte sarf ilminin önemine temas eden müellif kitabını bölümlere, bölümleri de kısımlara ayırmıştır. Birinci bölümde mastar ve mastar kalıpları, sülasi fiilin altı kalıbı ile sülasî mücerred fiilden türeyen sülasî mezid denilen on iki fiil kalıbı, rüba'î mücerred ve rüba'î mezid kalıpları ele almıştır.

Kitap, "XVI. asırdan itibaren medreselerde okutulmuştur. Bu eserine Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)'nin yaptığı şerh "Felâh" adını taşıyordu. Bursalı Ahmed Efendi'nin *Merah Şerhi* de talebeler arasında gözde idi."¹³

Sarf cümlesi diye bilinen ve yukarda zikredilen sarf kitapları dışında, medreselerde okutulan ancak söz konusu beş sarf kitabı kadar yaygın olmayan diğer bazı sarf kitapları arasında aşağıdaki kitaplar da zikredilebilir:

6. eş-Şâfiye: Müellifi İbnü'l Hâcib (ö. 646/1248)'dir. Medreselerimizde çok okunan kitaplardan biridir. Bu esere Çarperdî Fahreddin Ahmed b. el-Hasan b. Yusuf (ö. 746/1335)'un yaptığı şerhi çok rağbet görmüştür.¹⁴

Arapça öğretiminin en önemli unsurlarından biri olan sarf ilmi Osmanlı medreselerinde, Arapça İslami kaynakları okuyup anlamamanın ilk basamaklarından biri sayıldığından, asırlarca ciddi ve yoğun bir şekilde öğretilmiş. Arapça öğrenmede sarf bilgisinin ne derece önemli olduğu, söz konusu medreselerde yetişen Birgivî, Taftâzânî, Molla Câmi, Kemal Paşa

¹²Demirayak, Kenan, "Merâhu'l Ervâh" md. DİA, y. 2004, c.29, s. 166.

¹³Hızlı, Mefail, a.g.m. s. 25-46.

¹⁴Hazer, Dursun, a.g.m, s. 288.

zâde gibi Arapçaya vakıf ve bu dilde meşhur eserler veren âlimlerin varlığından anlaşılmaktadır. Bu nedenle Arapça öğretiminde Osmanlı'nın sarf öğretimi tecrübesinden, birikiminden, yönteminden yararlanarak, günümüz şartlarına Türk insanına uygun yöntemler geliştirmek Arapça öğretimine ciddi katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

B. Nahiv İlimi Kitapları

1. el-‘Avâmilü’l-mie: Abdülkahir el-Cürcânî (ö. 474/1080)'nin eseridir. Eser 100 amil ve örneklerinden oluşur. Medreselerin kuruluşundan kapanışına kadar her asırda okutulmuştur. Bu eser medrese ehli tarafından el-‘Avâmilü’l-‘atik adıyla da anılmıştır. Sahafîye Matbaası 1307 tarihinde basılmıştır. Cürcânî'nin kaleme aldığı el-Avâmil'in Süleymaniye Kütüphanesi'nin muhtelif bölümlerinde 125 yazma nüshasının bulunması, Türkiye’de esere verilen önemi göstermektedir.¹⁵ Daha çok Doğu ve Güneydoğudaki medreselerde okutulmuştur. Halen birçok yerde okutulmaktadır.

2. el-Avâmil: Birgili Mehmet Efendi (ö. 981/1573)'nine eseridir. *el-‘Avâmilü’l-Cedîd* ismiyle şöret bulmuştur. Eser ‘amil-ma‘mûl-i‘râb konularından oluşur. İmam Birgivi' nin *el-‘Avâmil, İzhârü’l-esrar’ı ile İbnü’l Hâcib’in el-Kâfiye’si* üçü birlikte nahiv cümlesi adıyla basılmıştır. İmam Birgivi Hayatı Eserleri adıyla doktora tezi yazan Ahmet Turan Arslan, eserinde el- ‘Avâmil ü’l-cedid’in 30’a yakın şerh ve tercümesini kaydetmiştir. Cürcânî'nin *el-‘Avâmil’i* Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda, Arap âleminde, İran’da, Hindistan ve Pakistan’da, Birgivi’ninki ise Anadolu’nun diğer yörelerinde ve Balkanlar’da asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Her iki eser nahiv klasikleri arasında haklı bir şöhrete sahip olmuştur.¹⁶

Her iki ‘Avâmil ’in karşılaştırmasını yapan Ahmet Turan Arslan, aralarındaki belirgin farkları şu şekilde belirtmektedir:

¹⁵Durmuş, İsmail, “el-Avâmilü’l mie”, *md. DİA*, y. 1991, c. 4, s. 106-107.

¹⁶Durmuş, İ, “el-‘Avâmilü’l Mie” *mad. DİA* c. 4, s. 107.

* Her iki risalede -yaklaşık- aynı ismi taşımakla birlikte ana planları birbirinden -büyük ölçüde- farklıdır.

* Cürcânî, nahve ait yalnız 100 ‘amili açıklamayı hedef alırken, Birgivî Arap sentaksının esaslı unsurlarını 60 ‘amil, 30 ma‘mul ve 10 i‘rab olmak üzere, 3 bölüm ve 100 maddede özetlemiştir.

* ‘Avâmil -i ‘Atik’teki sema‘î ‘amiller 13 nevide incelenmişken, ‘Avâmil -i Cedid’de bu sayı 5’e indirilmiştir.¹⁷

* İmam Birgivî yaptığı mantikî bir düzenlemeyle Şeyh Abdulkahir’in saydığı ‘amillerden toplam kırk yedi (47) tanesini eksiltmiş, yedi (7) ‘amil de onlara ilave etmiştir. Böylece Cürcânî ‘nin doksan bir (91) adet olarak saydığı sema‘î ‘amiller’ kırk dokuza (49) inmiştir.¹⁸

3. İzhârü’l esrâr: Birgivî diye bilinen Birgili Mehmet Efendi (ö. 981/1573)’nin bir eseridir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Arap nahvine dair önemli eserlerden sayılmaktadır. Müellif, daha önce yazdığı ‘Avâmil adlı nahiv kitabının şerhi mahiyetindeki bu eserinde, Arap nahvinin temel konularını özlü bir şekilde ve kısa sürede öğretmeyi amaçlamıştır. *İzhârü’l-esrâr*’da, ‘Avâmil’de sadece adları ve birer örneği verilen konuların tanımları yapılmış, şartları belirtilmiş, açıklamalı örnekleri çoğaltılmış, örnekler ayetlerden ve güzel sözlerden seçilmiştir.¹⁹ Osmanlı döneminde 40’tan fazla baskısı yapılmıştır. el-‘Avâmilü’l-cedîd bu eserde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Birgivî’nin el-Avâmil’i, aynı müellifin *İzhâr u’l-esrâr*’ı ve İbnü’l-Hâcib’in el-Kâfiye’si, “Nahiv Cümlesi” veya “Nahiv Mecmuası” adıyla bir arada basılarak yüz yıllarca medreselerde okutulmuştur. Birgivî’nin el-Avâmil’i, *İzhâr* adlı eserinin bir özeti mahiyetinde olup konular aynı ana başlıklar altında ve aynı metotla ele alınmıştır. el- Avâmil ü’l-cedid’in 30’a yakın şerh ve tercümesi vardır.²⁰

¹⁷Turan Arslan, Ahmet, “Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1996, c. I, s. 2, s. 173.

¹⁸Arslan, a.y.

¹⁹Elmalı, Hüseyin, *İzhârü’l-Esrâr md. DİA y. 2001, c. 23, sayfa: 506.*

²⁰Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.*

4. el-Kâfiye: İbnü'l-Hâcib" adıyla tanınan Osman b. Ömer (ö. 646/1249) tarafından yazılan bu eser nahiv konularını pek çok örneklerle anlatan üst düzey bir eserdir. İbnü'l-Hacib, konu sıralaması, Merfû'ât, Mansûbât ve Mecrûrât şeklinde klasik usule göre tertip etmiştir. İbnul Hâcib'in *Kafiyesi* Arapçanın nahiv ilminde merkezi nokta veya bir dönemeç gibidir. Kendisinden önceki çalışmaları kısaca cem'etmiştir. Daha sonra da üzerine epeyce şerh ve haşiyeler yazılmıştır."²¹

Kadim usule göre Arap nahvinin öğretiminde Birgivî'nin *el-Avâmil'i* ile *İzhârü'l-esrâr*'ından sonra *el-Kâfiye*'nin okutulması bir gelenektir. el-Kâfiye, İsimler, Fiiller ve Harfler olmak üzere üç ana bölüm ve bunların her biri de birçok alt bölüm halinde düzenlenmiştir. Eser üzerine çoğu Arapça, bir kısmı Türkçe ve Farsça olmak üzere 150 kadar şerh, bunlara hâşiyeler, hâşiyelere de çok sayıda ta'lik yazılmıştır.²²

5. Mollâ Câmî/el-Fevâidü'z-ziyâiyye: İbnü'l-Hâcib'in Arap gramerine dair el-Kâfiye'sine Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) el-Fevâidü'z-ziyâiyye adıyla yazdığı, ancak daha çok şârihin lakabıyla tanınan şerh kitabıdır. Bu nahiv kitabını Kurt Muhammed Efendi (ö. 995/1587) Türkçeye çevirmiştir.²³ Molla Cami, yazıldığı XV. yüzyıl sonlarından itibaren Arapça öğretiminde vazgeçilmez bir eser haline gelmiştir.²⁴ Bu eser, Müslüman Türkler arasında Molla Cami adıyla çok tanınmış ve medreselerde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Metni olan Kafiye öğrencilere ezberletilmiştir.

6. el-Elfiyye: İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) Arap gramerine dair manzum eseri. el-Elfiyye hacminin küçüklüğüne rağmen ifadesinin kolay ve üslûbunun akıcı olması sebebiyle sahasının en önemli eserlerinden biri kabul edilmiştir. Bir mukaddime ile seksen kadar bab ve fasıldan meydana

²¹Yalar, Mehmet, "el- Kâfiye", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, y. 2010, s. 3, s. 162.

²²Kılıç, Hulusi, *el-Kâfiye md, DİA*, 2001, c. 24. S.153-154.

²³Hızlı, Mefail, a.g.m. s. 25-46.

²⁴Aslan, İclal, *Adurrahman el-Cami ve el-Fevaidü'z ziyaiyye adlı eseri, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. 2008. s. 3.*

gelmiştir. el-Elfiyye'den sonra yazılan nahiv kitaplarının ekserisi onun tertibini aynen benimsemiştir. Eser yaklaşık 800 yıldan beri devamlı şekilde araştırmacıların dikkatini çekmiş, İslâm dünyasında bilhassa Suriye ve Mısır'da büyük rağbet görek medreselerde ders kitabı olarak okutulup ezberletilmiştir.²⁵

İbn Malik “Elfiye”yi 1000 beyit halinde yazmıştır. İçerinde nahiv, sarf, tahlil, izahlar ve benzeri bilgiler vardır. Bu kitaba da birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan biri de Celaluddin es-Suyutî (ö. 505/1111)'dir. İmam Suyutî'nin bu eserinin ismi “*el- Behcet 'ul Mardiyye*“dir. Bu kitabı da medrese çevrelerinde çok faydalanılan ve okunan bir kitap olmuştur. Kitabın adı “*el- Behcet 'ul mardiyye*” olmasına rağmen Doğu medreselerde kitabın ismi “Suyuti “ diye bilinmektedir.²⁶ Gramer konularının beyitlerle anlatıldığı ve izah edildiği bu eser telif edildikten sonra medrese çevrelerinde oldukça revaç bulmuştur. Medrese eğitim tarihinde İbn Malik gibi bazı âlimler, talebelerin özellikle nahiv konularını daha kolay bellemeleri için nahvin kurallarını şiirlerle anlatma cihetine gitmişlerdir. Bilindiği gibi şiir ezberleme nesir ezberlemeden daha kolaydır. Şiirdeki akıcılık musiki ses bu kolaylığı sağlamaktadır. Bu nedenle Arap edebiyatı tarihinde ezberlenen şiir mecmuaları, ezberlenen nesir sayfalarından, kıyas edilmeyecek derecede fazla olmuştur.

Bilindiği gibi insan, 50-100 mısra şiiri kolay ezberleyebildiği halde, 1-2 sayfa metin ezberlemede zorlanabilir. Bu nedenle günümüz Arapça öğretiminde, bu ezber tecrübesinden yararlanılarak yeni yöntem ve tekniklerle geliştirilip uygulanabilir. Bu da Arapça öğretimine katkı sağlayacaktır.

7. Şuzûru'z-zeheb: İbn Hişâm'in eseridir. İbn Hişâm, bu eserinde kaidelere mümkün olduğunca ayet-i kerimelerden örnekler getirmektedir. Mukaddimeden sonra nahvin çoğu konularını merfûât, mansûbât, mecrûrât ve meczûmât şeklinde dört ana başlıkta ele almıştır.

²⁵Turan, Abdalbaki, “*el-Elfiyye*” md. *DİA*, c.11, s. 28.

²⁶Yalar, Mehmet, “*el- Kâfiye*”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, y. 2010, sy. 3, s. 162

8. el-Misbâh fi'n-nahv: Mutarrızî Nasıruddin Ebu'l-Feth Nasır (ö. 610/1213)'nin eseridir.

Bu eseri müellif oğlu için yazmıştır. Bu eser, talebeler tarafından rağbet görmüş, uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁷

9. Muğnî'l-Lebîb: İbn Hişam'ın Arapçadaki edatlar ve harflerle ilgili kitabıdır.

10. Acurrûmiyye: İbn Acurum es-Sanhâcî (ö. 723/1323)'nin eseridir. Eser bir nahiv kitabı olup isim ve fiillerin tasrifleri ve i'rabı ile harflerin i'rabı üzerine özlü bilgiler ihtiva etmektedir. Eser, yöntemi ve ana kuralları çok sade bir dille ifade etmesi gibi sebeplerden dolayı İslâm dünyasında ve XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da tanınarak çok rağbet görmüş, belli başlı Batı dillerine tercüme edilmiş ve birçok defa basılmıştır.²⁸

11. el-Mufassal ve el- Enmuzec: Zemahşerî'in Arap gramerine dair eserleridir.

Zemahşerî, el-Mufassal eserini, isimler, fiiller, harfler ve müşterekler olmak üzere dört bölüme ayırmış, nahiv konularını da sarf konuları içerisinde ele almıştır. Her bölümü sınıflara, her sınıfı da fasıllara ayırmıştır.²⁹

12. İmtihânü'l-Ezkiyâ: Kadı Beydâvî'nin Kâfiye özeti olan "Lübâbü'l-Elbâb fi 'İlmi'l-i' râb" adlı eserinin Birgivî Muhammed Efendi tarafından "İmtihâni'l-Ezkiya Şerhu'l-Lübbi mine'l-Nahv" adıyla şerh edilmiş halidir. Ayrıca bunun da birçok şerh ve haşiyeleri vardır.³⁰

²⁷Kâtip Çelebi, *Kaşfû'z-Zunûn*, c. II, s. 1760.

²⁸Kılıç, Hulusi, "Acurrumiyye" *md. DİA*, y. 1999, c.19, s. 296.

²⁹el-Hamd, Ganim Kaduri, "Nahiv Eserlerinin Telifinde Takip Edilen Yöntem", *trc. Ali Bulut, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII 2008, sy. 1, s. 380.

³⁰Ergün, Mustafa, "Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları" *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, y. 1996, s. 7-37.

Osmanlı Medreselerinin bir devamı niteliğinde olan Cumhuriyet döneminde Doğu Medreselerinde Arapça öğretimi, Anadolu'nun muhtelif köy, kasaba ve şehirlerinde, yerli halkın desteği ve âlimlerin hasbi gayretleriyle, zaman zaman oluşturulan engellemelere rağmen günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

1928 yılındaki harf inkılabından sonra gittikçe zayıflayan Arapça öğretimi, 1931-1951 tarihleri arasında örgün ve yaygın öğretim kurumlarında devlet tarafından kaldırılmasına rağmen söz konusu medreselerde Arapça öğretimi devam etmiştir. Arapça öğrenim ve öğretiminin yapılmadığı bu ara dönemde, medreseler her türlü engel ve baskılara rağmen Kur'an dili Arapça öğretimini sürdürmüştür. Arapça öğretimi yasağına en büyük direnci, merkezi hükümetten daha uzak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun, Erzurum, Van, Muş, Bitlis ve Siirt halkı ve medreseleri göstermiştir. Daha çok Şafii öğrencilerinin devam ettiği başta Tillo ve Norşin medreseleri olmak üzere, Muş, Erzurum ve Van illerindeki medreseler, bölgenin manevi dinamikleri olan Arap Dili ve din bilimlerine vakıf önemli âlimler yetiştirmiştir. Ancak 1951'de imam-hatip okullarının açılması ve yayılmasıyla, çoğu medrese öğrencileri imam-hatip okullarına yönelmelerinin neticesinde, medreselere ilgi azalmış ve birçok medrese kapanmış bir kısmı da varlıklı bazı âlimler tarafından Arapça ve İslamî ilimlere hizmet adına medrese geleneğini buldukları köy ve kasabalarda sürdürmüşlerdir.

1960-1964 yılları arasında Erzurum ve Muş'ta üç yıl Arapça okuduğumuz klasik Doğu medreseleri ile Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bulunan diğer medreselerde, okutulan Arapça kitaplar ile öğretim şekli şöyledir:

Medrese eğitimi, 24 temel kitap okuma ve bu kitapları sırasıyla bitirme esasına dayanıyordu. 12. kitap Mollaca Cami olmak üzere ilk 12 kitap, tamamen Arapça sarf ve nahivden ibaretti. Medreselerdeki 24. kitap ise icazet kitabı olan '*Cem'ü'l cevami*'dir. Bu kitabı bitiren öğrenci, icazetli müderristen icazetini alarak 'müderrislik' unvanını kazanmış olur. 24 kitabı bitirme süresi, öğrencinin zekâ, hafıza ve çalışmasına bağlı olarak 6 ile 12 yıl arasında değişirdi. Bu kitaplar, basamak basamak ve kolaydan zora olmak üzere şu sıraya göre okutulurdu.

Sarf Kitapları

1. ‘İzzi, 2. Bina, 3 Emsile: Bu üç kitap ezberlenirdi. Doğu medreselerinde İlk önce ‘İzzi’den başlanırdı. Öğrenci fiil baplarıyla birlikte, illetli fiillerdeki i’lalleri ve kelimenin bu i’lallerde halden hale nasıl girdiği, hazf, kalb ve tahvillerini de öğrenirdi. Öğrencilerin en çok zorlandığı bu i‘ilal dersinde bazen لا تَخْشَوْنَ gibi tek bir kelime bir günün dersi olabiliyordu.

Mübtedilere, bu kitaplara başlamadan önce Arapça kelime öğretmek maksadıyla Ahmed-i Hani’nin *Nubara Piçukan* adında, manzum Arapça-Kürçe sözlük okutulurdu.

4. Saduddin: Bu kitap, medreselerde okutulan sarf kitaplarının en uzun ve sonuncusudur. Bu kitap, “İzzi” adlı kitabın şerhidir. Yazarı, Saduddin Taftazani’dir.

Nahiv Kitapları

1. ‘Avâmil: Yazarı Şeyh Abdulkahir Cürcânîdir.

2. Zuruf: Kürtçe yazılmış bir kitapçıktır. Zarf-ı zaman, zarf-ı mekân, zarf-ı lağv ve zarf-ı müstakar konularını örneklerle ihtiva etmektedir.

3. Terkiba ‘Avâmil: Bu kitapta, Cürcânî’nin *Avâmil* kitabı metninin irabı yapılmaktadır. Kitap, besmelenin terkibi ve bu konudaki nahiv mezheplerinin görüşlerinin zikriyle başlar. Bu üç kitap da ezberlenirdi. Genellikle söz konusu üç kitap tek cilt halinde bir arada bulunmaktaydı. Bazı talebeler bu kitapları yazarak istinsah ederdi.

4. Şerhu’l Müğni: Müellifi Abdürrahim el-Ömerî el-Meylânî (ö. 810/1408)’dir. Ahmed Çarperdi (ö. 746/1346)’ye ait ‘*Mugnî fi ‘ilmi’n-nahv*’ adlı kitabın şerhidir. Merfuat, mensubât ve mecrurât konularını içermektedir. Kitapta önce kelime ve kelamın izahı yapılır daha sonra, nahiv konuları, merfuat, mensubat ve mecrurat başlıkları altında verilir. Bu kitabın metni olan *Müğni* ezberlenirdi.

5. el-Kavaid: Müellifi İbn Hişam'dır. En meşhur şerhi, “*Hallül Meakid Bi-Şerhil Kavaid*” adlı eserdir.

6. Süyuti: İbn Malik’e ait Elfiyenin şerhidir. Suyuti diye bilinen kitabın adı ‘*el- Behcet’ul Mardiye*’dir.

7. Cami kitabı: Cami kitabının müellifinin asıl adı Abdurrahman olan Mevlânâ Cami’dir. Aslı İbn Hacib’in Kafiye metnidir. Medrese talebeleri “*Cami*” kitabına başlamayınca kadar onlara faki denilir. Cami kitabına başlayınca da “*talib*” unvanını alır. Yani artık “*Seyda/Müderres*” mertebesine girer, artık dersini de medresenin en büyük Hocasından alır. Cami kitabının öğrencisi, bir takım imtiyazlar kazanmanın yanı sıra, seyda yanı müderresin kendisine verdiği yetkiyle alt kitaplar okuyan öğrencilere ders verme yetkisini kazanır. Kendisi de artık fakilere ders vermeye başlar. Temizlik işleri, köylerde, evlerin verdikleri ratib (yiyecek)leri toplama gibi medreselerdeki bazı hizmetlerden de muaf olur. Medresedeki disiplin ve düzeninden sorumlu ve yetkili olur.

Medreselerdeki Arapça öğretimi, kitaptaki metni okuyup anlama esasına bağlı olarak, talebe, teker teker kitabıyla müderresin karşısına gelir ve müderresten o günkü dersini alır. Aldığı dersin miktarı, talebenin zekâ, kabiliyet ve okuduğu kitabın zorluğuna göre yarım sayfa, bir sayfa veya daha fazla olabilir. Sırası gelen öğrenci dersini aldıktan sonra sınıfta tek başına veya bir arkadaşıyla aldığı dersi sesli bir şekilde müzakere yoluyla tekrar eder. Sınıf adeta bir arı kovanına dönüşür. Talebe o gün aldığı dersi, daha sonra dışarda muayyen bir alanda bir uçtan diğerine yürüyüşlerle kitaptaki metni ezberler. Yatsı namazından sonra bütün öğrenciler geçmiş ve gelecek derslerini mütalaa ederek dersi belleme ve kavramaya çalışır. Ezberi olan talebeler ertesi gün sabah erken tekrar ezber mekânlarına gider ezberini pekiştirir. Yeni bir ders için müderresin karşısına gelen talebe, yeni dersi almadan önce müderres, talebenin bir önceki dersi kavrayıp kavramadığına yönelik sorular sorar, ezberini kontrol eder. Öğrencinin dersi kavradığına emin olunca yeni derse geçer, aksi takdirde yeni bir ders verilmez, talebe bir önceki derste kalır. Bu talebenin geri kalması ve kitabı

daha geç bitirmesi anlamına geldiği için hiçbir talebe böyle bir durumla karşı karşıya gelmek istemez. Bu nedenle talebe anlama ve kavramada, derse hazırlamada büyük bir çaba sarf ederdi. Elli sene önce bu yöntemle ezberlediğimiz ve meleke haline gelen bazı metin ve gramer kuralları hafızamızda hâlâ mevcudiyetini korumaktadır.

Medreselerde yılın on bir ayı tedrisat kesintisiz devam ettiği için, söz konusu yöntemle iyi bir klasik Arapça öğrenmek, bir metni bütün gramer kurallarıyla tahlil etmek, dolayısıyla ilim Arapçasını öğrenmek mümkündür. Çünkü şartlar uygun ve amaç belliydi. Talebe de istekliydiler. Ancak günümüzde aynı yöntemle aynı sonuçları almak mümkün görülmemektedir. Zira her zamanın bir hükmü var. Dünya küçülmüş, ihtiyaçlar ve yapılacak işler çoğalmış. Zaman, en iyi bilgiyi en iyi yöntemle en iyi bir organize ile hedefe ulaşma ve başarıya zamanıdır. Bu nedenle başarılı bir Arapça öğretimi de günümüzün şartlarına, ihtiyaçlarına uygun, çağdaş ve bilimsel bir yöntem ve teknikle olmalıdır.

II. Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri

Osmanlı medreselerinde Arapça öğretiminde birden fazla öğretim yönteminin kullandığı görülmektedir. Bu yöntemler, Selçuklulardan itibaren medrese eğitiminde uygulanagelen öğretim yöntemleridir. Osmanlı medreselerinde de devam ettiği görülmektedir. Medreselerde Arapça öğretiminde öne çıkan en önemli yol ve yöntemler **takrir, ezber, kavrama, imlâ, tekrar, müzâkere, tartışma ve münazaradır**. Okutulan derslerin ve kuralların meleke haline gelmesi için şöyle temel bir yol takip edilmekteydi:

1. Dinleme ve anlama: Dersler, müderrisin seçtiği bir kitaptan metin okunarak takrir usulüyle yapılırdı.³¹ Dört temel becerilerden dinleme ve anlamaya benzeyen bu yöntemde müderris, metni gramatik açıdan anlatarak konuyu açıklığa kavuştururdu. Öğrenci, hocadan dinlediği ve

³¹Akgündüz, Murat, XIX. Asır Osmanlı Medreseleri, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 84.

kitaptan takip ettiği metinle ilgili anlamadığı noktaları soru cevap yoluyla metni anlaşılır hale getirirdi.

2. Kavrama ve ezberleme: Öğrenci, okuduğu dersi bellemesi ve onu meleke haline getirmesi için hafızasına alması gerekir. Bu da ezberden geçer. Medrese öğretim sisteminde ezber yöntemine ağırlık verildiği ve konuların ya ders esnasında ya da ders dışında ezberletildiği görülmektedir. İslam eğitim sisteminde Kur'an ve hadislerin ezberlenmesi geleneği zamanla, bu iki kaynağı daha iyi anlama aracı olan Arapça öğretiminde de uygulanmıştır. Medreselerde okutulan ders kitaplarının Arapça oluşu ve ders program içeriğinin büyük bir bölümünü Arapça ile ilgili derslerin oluşturması, dil öğretiminde bugün bile geçerliliğini yitirmeyen ezber yönteminin kullanılmasını kaçınılmaz kılmıştır.³² İbn Haldûn da Mukaddime'sinde dilin bir meleke olduğunun ve bu melekenin bol miktarda ezber yapmakla kazanıldığının altını çizmiştir.³³

Arapça dersinde en yaygın öğrenim metodu olan ezberi, öğrenci de müderris de kullanmıştır. Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi için okutulmak üzere seçilen eserler de, ezber metoduna uygun ve onu kolaylaştıracak bir plâna sahiptir. Bilgilerin öğrenciler tarafından akılda daha kalıcı olması ve daha kolay ezberlenmesi amacıyla beyitler ve dizeler halinde yazıldığı göze çarpmaktadır. Bin beyitten oluşan 'el- Elfiyye' gibi gramer kitapları bunun en çarpıcı örneklerindedir. Şerhli gramer kitaplarında ise öğrencilere ana metin ezberletilirdi. Ezberletilen bu metinler zaman zaman yapılan tekrarlarla meleke haline getirilirdi. Arapça öğretiminde bazı konuları anlayarak ezberlemek, hafızayı güçlendirmesi bakımından bugünkü modern eğitim sisteminde de geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

³² Akgündüz, M., a.y.

³³ İbn Haldûn, Mukaddime, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, c. 2. s. 1983.

3. Tekrar alıştırmaları: Öğrenci dersi iyice anlamak, ezberlemek ve meleke haline getirmek için tekrar etmesi gerekir. Dersi tekrar etme, medreselerde sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Tekrarlar, ferdi mütalaa veya karşılıklı müzakere tarzında yapılmıştır. Cahit Baltacı, Osmanlı medreselerinde “derslerin sık sık tekrarlarla ve karşılıklı münakaşalarla (cedel) takrîr edildiğini” belirtmektedir.³⁴

4. Yazma metodu: Medreselerde öğrencinin, ders esnasında not alması, hocanın dersi yazdırması veya öğrencinin ezberlediği dersi yazması da en az ezber yöntemi kadar önemli idi. Dersi yazmanın iki amacı vardı. Biri, dersi kaydedip muhafaza altına almak; diğeri de, matbaanın olmadığı veya yetersiz olduğu zamanlarda ders kitabının yeni bir nüshasını yazmaktı. Medreselerde imlâ yönteminin ortaya çıkışı ve ağırlıklı olarak kullanım nedeni ders kitaplarının nüshalarının yetersiz oluşuna bağlı kitap çoğaltma amaçlıdır. Bu durumda imlâ yönteminin, müderrisin anlatımlarını not etmek ve derse hazırlık amaçlı kitap istinsahı şeklinde iki türlü kullanım alanı olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ikinci kullanım alanı olan kitap istinsahı, henüz matbaanın olmadığı dönemlerde, özellikle Osmanlı klasik dönem medreselerinde yaygın olarak kullanılmış; hatta tatil ve ders günlerinin belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Buna göre haftada dört gün derse, geri kalan üç gün de öğrencilerin kütüphane nüshasından kitap istinsah ederek derse hazırlanmalarına ayrılmıştır. Yazma metodu, kitap çoğaltma amaçlı bir zorunluluk olmasının yanı sıra, çeşitli yaratıcı öğrenme tecrübelerine imkân sağlaması açısından önemli bir işleve sahip olmasıyla da Osmanlı medrese eğitiminin vazgeçilmez bir yöntemi olarak varlığını sürdürmüştür.³⁵

5. Müzakere metodu: Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma anlamına gelen müzakere, Arapça öğreniminde öğrencilerin dersi karşılıklı olarak birbirlerine okumaları, anlatmaları ve tartışmaları olarak

³⁴Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005, c.1, s. 129.*

³⁵Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi -Amaç-Yapı-İşleyiş, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s. 414-415.*

tanımlanabilir. Unutkanlığı ortadan kaldırmak için günümüzde de geçerli olan müzakere yöntemi medreselerde sıklıkla kullanılmıştır. Medrese öğrencilerinin gündüz okudukları dersleri, yeniden gözden geçirmek, arkadaşlarından yeni bilgiler almak ya da karşılıklı fikir alış-verişinde bulunmak üzere akşamları başka medreselere gittikleri bilinmektedir.³⁶

Osmanlı dönemi Arapça öğretim sisteminde sarf ve nahiv kurallarının en iyi şekilde öğretimi ön planda tutulmuş, sarf ve nahiv tahlillerinin yapıldığı, gramere dayalı bu yöntemde çeşitli eleştiriler de yöneltmiştir. Eleştiriler, daha çok konuşma becerisinin göz ardı edilmesi, ders esnasında ana dilin kullanılması, amaç dilin bizzat kendisi değil, bir araç olan dil hakkındaki kuralların öğretilmesi yönünde olmuştur.

III. Osmanlı Medreselerinde Yapılan Arapça Öğretiminin Değerlendirilmesi

Osmanlı medreselerinde Arapça öğrenim ve öğretiminin genel karakteristik çerçevesinde yapılan değerlendirmeler şöyle sıralanabilir:

1. Osmanlı eğitim geleneğinde kitap geçme sistemi geçerli olup, her ders için belirli kitaplar tadrîcî bir şekilde basitten zora olmak üzere aşamalı bir düzen içinde bitirilir. Buna göre Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplar, bugünkü Arapça öğretim sisteminde olduğu gibi başlangıç, orta ve ileri olmak üzere üç aşamada gerçekleştiği görülmektedir. Arap Dili ile ilgili ilimlerden sarf, nahiv ve me‘ânî de bu sıralamaya göre okutulmuştur. Bu aşamalı eğitim sayesinde talebenin ilim yolunda ağır ve sağlam adımlarla ilerlemesinin sağlanması amaçlanmıştır.

2. Okutulan kitaplar ezber derecesinde öğrenildiğinden sadece çok zeki ve hafızası çok güçlü olan öğrenciler başarılı olmuştur.³⁷ Günümüzde de aynı durum söz konusudur.

³⁶Ulusoy, Ahmet, *Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. 2007, s. 85.

³⁷Doğan, Candemir. *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*, Ankara 1989, s. 53.

3. Öğretilen dilbilgisi kuralları öğretilirken genelde birer örnek verilmiş. Arapça öğretimi kitap çerçevesi içinde kalmıştır denebilir. Hedef, okuduğu kitabı anlamak olduğu için öğrencinin Arapça öğrenimi okuduğu kitabın alanı içinde kalmıştır. Yeni kitaplar okudukça öğrencinin gramer bilgisi de ona paralel olarak gelişme göstermiştir. Genel manada pratiğe ihtiyaç duyulmadığı için iletişime yönelik bir eğitim söz konusu olmamıştır.

4. Arapça gramer konuları, kitaplarda tümdengelim metodu uygulanarak verilmiş; genelden özele, temelden ayrıntılı olana, basitten karmaşığa doğru bir sıra izlenerek okutulmuştur. Bununla, aynı konunun öncelikle başlangıç düzeyinde ana hatlarıyla verildiği, daha sonra orta ve ileri düzeylerde daha ayrıntılı olarak ele alındığı görülür.

5. Okunan her kitabın özeti ve ana konusunu içeren metinler, öğrenci tarafından şiir veya nesir olarak ezberlenerek meleke haline getirilirdi.

6. Osmanlılarda Arapça öğrenmek amaç değil, yalnızca dinî ilimleri öğrenmek için bir araç olarak kabul edilmiştir. Dini metinlerin anlaşılması için gramer eğitime önem verilmiştir. Bunu hakkıyla gerçekleştirmek için de eğitim süresinin yarısı gramer öğretimine ayrılmıştır. Gramer öğretimi yeterince tamamlandıktan sonra dini ilimleri ihtiva eden kitapların okunmasına geçilmiştir. Günümüzde ise Arapça öğretiminde gramer, bir araç olmakla temel amaç Arapçayı öğrenmek ve muhtelif alanlarda kullanmaya yöneliktir.

7. Ders kitaplarında, pratikte pek kullanılmayan konulara yer verilmiş, uygulanması yaygın olmayan fiil çekimleri ezberletilmiş ve karmaşık i'laller ile edebi incelikler öğretilmiştir.

8. Medreselerde Arapça öğretiminde uygulanan metot, araştırılıp geliştirilmediğinden Arapça, öğrenimi zor bir dil haline gelmiştir.

9. Medresede ders kitaplarının dilini anlamaya yönelik bir dil öğretimi söz konusu olduğu için metin okuma ve anlama becerisi ön planda tutulmuş; konuşma becerisi ise bu amaca hizmet etmediğinden göz ardı edilmiştir.

Medreselerde Arapça öğretiminde amaç, başta kitap ve sünnet olmak üzere Arapça yazılmış İslamî kaynakları anlama aracı kabul edildiği için okuma, anlama ve yazma becerilerinin geliştirilmesi ön planda tutulmuş; konuşma becerisi ise amacı karşılamadığından arka planda kalmıştır. Pratiğin o dönemde fazla gerekli görülmemesi, Arapçanın sözlü olarak pratik hayatta kullanılmamış olması, esas amacın dini metinleri okuyup anlama olmasından dolayı, gramer yöntemiyle Arapça öğretiminin yapılması makul görülebilir. Ancak iletişim ve ulaşım araçlarının dünyayı bir köye dönüştürdüğü günümüzde siyasî, askerî, turizm, ticaret, eğitim, dayanışma ve işbirliği gibi pek çok sebeplerle, Araplarla iletişim zaruri hale gelmiş bulunmaktadır. Bu nedenle Arapça öğretiminde dinî amaçla birlikte, iletişime yönelik amaçlar çerçevesinde yeni yöntem ve tekniklerin uygulanması kaçınılmaz olmuştur.

Medreselerdeki Arapça öğretiminde kullanılan kitap ve uygulanan yöntemler eleştirilirken, o günün şartlarını, Arapça öğretimindeki amaçları dikkate almak daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Çünkü o gün Arapça bir iletişim dili değildi ve Arapça öğrenimindeki amaç Kuran, hadis ve Arapça yazılmış dini metinleri okuyup anlamaktı. Bu gün ise bu amaca yeni amaçlar ilave olmuştur ve Arapça öğrenme amaçları farklılaşmıştır. O günün şartlarına ve amacına uygun olan yöntem bugünün şartlarına ve amaçlarına uygun olmayabilir. Bu o yöntemin kötü olduğu anlamına gelmez. Çünkü her zamanın bir hükmü vardır. Onun için yöntemi insafsızca eleştirmek yersiz olsa gerek.

Medreselerdeki Arapça öğretimi ile ilgili birikim, değerli pek çok malzemenin bulunması ve asırların tecrübesi, o dönemde yetişen büyük âlimler ve telif ettikleri eserlerden yararlanmak suretiyle yeni bilimsel çalışmalar yapılarak güncelleştirilebilir. Geçmişteki tecrübelerden de istifade edilerek çağdaş eğitim ve öğretim yöntemlerine uygun yeni, çağdaş ve özellikle Türklere uygun günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek bir öğretim yöntem ve tekniğe ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

Akgündüz, Murat. (2005). XIX. Asır Osmanlı Medreseleri, İstanbul: Beyan Yayınları.

Akgündüz, Hasan. (1997). Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi - Amaç-Yapı-İşleyiş, İstanbul: Ulusal Yayınları, s. 414-415.

Ali Bulut. (2008). Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, s. 1.

Arslan, Ahmet Turan. (1992). İmam Birgivi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri,

İstanbul: Seha Neşriyat.

Aslan, İclal. (2008). Adurrahman el-Cami ve el-Fevaidü’z ziyaiyye adlı eseri, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.

Baltacı, Cahid. (2005). XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, c.1.

Çangaroğlu, A. (1996). “Osmanlı Medresesine Eğitim Açısından Umumi Bir Bakış”, Yeni Ümit, s. 33,

<http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/osmanli-medresesine-egitim-acisindan-umumi-bir-bakis-1>

Demirayak, Kenan. (2004). “Merâhu’l Ervâh” md. DİA.

Doğan, Candemir. (1989). Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri, Ankara.

Durmuş, İsmail. (1991). “el-Avâmilü’l mie”, md. DİA, c. 4.

Elmali, Hüseyin. (2001). İzhârü’l-Esrâr md. DİA, c. 23.

el-Hamd, Ganim Kaduri. (2008). “Nahiv Eserlerinin Telifinde Takip Edilen Yöntem”, trc.

Ergün, Mustafa. (1996). “Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları” A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi.

Hazer, Dursun. (2002) “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Hızlı, Mefail, (2008). “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17(1).

İbn Haldûn. (1982). Mukaddime, İstanbul: Dergâh Yayınları, c. 2.

İzgi, Cevat. (1997). Osmanlı Medreselerinde İlim, İstanbul: İz Yayınları.

Kâtip Çelebi. (1760). Kaşfu'z-Zunûn, c. II, s.1.

Kılıç, Hulusi, el-Kafiye md, DİA, 2001, c. 24.

Kılıç, Hulusi, “Acurrumiyye” md. DİA, y. 1999, c.19,

Özel, Ahmet. (2013). “el-İzzî” md. DİA, c. 44.

Özkan, Selim Hilmi. (2010). “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Dil Eğitimi”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer.

Turan Arslan, Ahmet. (1996). “Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi”, İLAM Araştırma Dergisi, c. I, s. 2.

Turan, Abdalbaki. “el-Elfiyye” md. DİA, c.11.

Ulusoy, Ahmet. (2007). Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.

Yalar, Mehmet. (2010). “el- Kâfiye”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, s. 3.

